

IDEGENEK AZ ALTIPLANÓN. FELSŐ-PERU SPANYOL MEGHÓDÍTÁSA ÉS ELSŐ EURÓPAI TELEPÜLÉSEI

1533 novemberében alig több mint másfélszáz spanyol konkvisztádor elfoglalta az Inka Birodalom százezres fővárosát, Cuzcót. Hosszú és veszélyekkel teli út állt mögöttük. Másfél évvel korábban, 1532. május 16-án léptek partra a mai ecuadori határnál levő Tumbesnél, majd mintegy 2000 kilométert tettek meg gyalog és lóháton, és 600 kilométer híján átszelték azt a hatalmas területet, amit ma Perunak hívunk. Ezen a végtelenül hosszú úton sok mindent láttak és tapasztaltak. Gazdagon termő teraszokkal borított hegyoldalakat, virágzó városokat, legkülönbébb javakkal színültig töltött állami raktárak ezreit, s ami mindennél fontosabb, mérhetetlen mennyiségű kincse tettek szert. A Cajamarcában általuk foglyul ejtett inka uralkodó, Atawalpa váltságdíja a számítások szerint több mint tizenegy tonnára rúgó aranytárgyból állt, amiből több mint hat tonna 22,5 karátos aranytömböt olvasztottak, s még csak ezután következett a birodalmi főváros kifosztása.

A hódítók tehát tisztában voltak vele, hogy milyen gazdag birodalmat hajtottak uralmuk alá, mégsem voltak elégedettek. Étvágyuk kielégíthetetlen volt. Nem csoda hát, hogy sóvárogva hallgatták a még ismeretlen, déli területek gazdagságáról szóló elbeszéléseket. Ezek egyfelől újabb gazdagon termő területek meghódításával, másfelől a peruihoz hasonló kincsek megszerzésével kecsegtettek. Ezért Francisco Pizarro alig egy hónappal Cuzco elfoglalását követően felderítőket küldött tovább, dél felé. Alighanem Ők voltak az első európaiak, akik a későbbi Felső-Peru, a mai Bolíviai területére léptek. A La Paz helyén fekvő chuquiabói aranybányákból vett mintákkal visszatérő felderítők beszámolója^[21] tovább szította a spanyolok várakozásait.

Az első felderítőutakkal párhuzamosan Pizarro már 1534-ben *encomienda* engedélyeket adott konkvisztádor társainak a még meg sem hódított területekre. Azt nem tudjuk, hogy az ezekhez szükséges információkat az inka udvarhoz, a közigazgatás felső szintjeihez tartozó személyektől, netán a birodalmi adminisztrációt vezető *quipukamayok*októl vagy általa kiküldött felderítőktől szerezte, de a jelek szerint azok igen pontosak voltak. Ugyanis a szóban forgó földadományok egyebek mellett a Cuzcótól mintegy 800-1000 kilométerre délre található, sorák lakta Pariára, Tapacarira,^[22] Caracollóra és Sipe Sipére^[23] vonatkoztak (1. ábra).

1. ábra Az Inka Birodalom déli területei a szövegben szereplő helyekkel és népcsoportokkal

Ha figyelembe vesszük, hogy ezekben az engedélyekben a szóban forgó népcsoport mind a négy fő közigazgatási egysége, *parcialidad*ja szerepelt, akkor világosan látható, hogy a spanyolok már akkor tisztában voltak a terület közigazgatási rendszerével, amikor az még nem is állt az uralmuk alatt. Sőt mi több, egy sor települést és azok vezetőit név szerint is felsoroltak, köztük a nagy inka tartományi központ, Paria élén álló Arizitát.[\[24\]](#)

Az pedig, hogy ezeket az adományokat Pizarro egy 1535. augusztus 1-jén Cuzcóban kiadott ún. *cédula de encomiendá*ban is megerősítette, azt mutatja, hogy nem állt szándékában elismerni konkvisztádor társa, Diego de Almagro szupremáciáját az általa éppen meghódítani szándékozott területek fölött. A Peru meghódításában háttérbe szorult alvezér ugyanis már az előző évben megkapta V. Károlytól a még fel sem fedezett, és a Pizarro joghatósága alá tartozó Nueva Castilla déli határától 200 leguányira (820-1180 km) terjedő Nuevo Toledo tartomány kormányzói tisztségét, amelyet egy Francisco Pizarróval 1535. június 12-én kötött egyezményen is garantálni kívánt.[\[25\]](#)

A spanyol uralkodó által neki ítelt kormányzóság feltárása érdekében Almagro 1535. július 3-án hagyta el Cuzcót, az expedíció tagjai azonban több csoportot alkotva néhány hónap eltéréssel indultak útnak. Az egyiket Juan de Saavedra vezette azzal a feladattal, hogy 100 katonájával[\[26\]](#) települést alapítson Cuzcótól

150 legua (615-885 km) távolságra,[\[27\]](#) és ott várja be Almagrót. Saavedra a Cuzcótól mintegy 700 kilométerre fekvő Pariát választotta.[\[28\]](#)

Noha Paria neve számos koloniális forrásban felbukkan,[\[29\]](#) maradványait egészen a legutóbbi időig nem sikerült azonosítani. Az inka kori településről legtöbbet a „királyi úton” észak felől odaérkező Pedro Cieza de Leóntól tudjuk. Elbeszélése szerint Thupa inka „Pariában nagy épületek létesítésére adott utasítást [...]”, és ott „[...] raktárak és az Inkák számára királyi pihenőhelyek álltak, valamint egy Naptemplom [...]”[\[30\]](#) A település inka kori gazdasági, közigazgatási és katonai szerepébe a 16. századi birtokperekben egykori földjeiket védelmező, illetve kiváltságaik megtartása érdekében fellépő indián vezetők tanúvallomásai nyújtottak betekintést. Eszerint Paria egyfajta elosztó központként szolgált a mintegy 100 kilométerre keletre fekvő cochabambai állami birtokon megtermelt javak számára: az inka lámáin szállított terményeket, mindenek előtt kukoricát, ott raktározták, majd szállították tovább.[\[31\]](#) A délebbi tartományok harcosaikkal hadba vonuló *caciquei* ugyancsak „[...] Paria városában és tambójában szoktak összegyűlni [...]”, hogy együtt folyassák útjukat Cuscóba. Felvonulásuk során a „királyi út” mentén fekvő városok és *tambók*, így nyilván Paria is, biztosítottak nekik ellátást „[...] mint az inka katonáinak, így élelmet és innivalót és *charquit* [szárított lámahús] és sarukat, ruhákat és nagy mennyiségű quinoa lisztet és lámákat és asszonyokat[...]”[\[32\]](#)

Noha a jelek szerint Paria figyelemre méltó épületekkel (királyi pihenőhely, Naptemplom) rendelkezett, mégis eredménytelenül kísérelte meg azonosítani Hermann Trimborn az 1960-as,[\[33\]](#) majd John Hyslop[\[34\]](#) az 1980-as években. Erre végül 1999-ben került sor,[\[35\]](#) majd a következő években lezajlott felszíni leletgyűjtések, felmérések és ásatások[\[36\]](#) világították meg az Inka Birodalom közigazgatásában és gazdasági életében játszott szerepét. A mintegy 110 hektár kiterjedésű települést hat különböző csoportban legalább 1539 raktárépület vette körül, melyek befogadóképessége 9900–11 400 m³ között mozgott.[\[37\]](#) A terepmunka során sikerült azonosítani azt az ún. „királyi utat”, amely feltehetően szállítási szempontokat is figyelembe véve, éppen a raktár csoportok között lépett a tartományi központ területére, és Cuzcót kötötte össze a dél-bolíviai és északnyugat-argentínai területekkel, továbbá az is kiderült, hogy a Cochabamba-völgyből nyugat felé tartó mellékút itt csatlakozott ehhez a főútvonalhoz. Ugyan a hajdani inka tartományi központ épületeinek felszín fölötti részei teljes mértékben megsemmisültek, a település felmérése során több nagy kiterjedésű épület létezését sikerült kimutatni. Az egyik ilyen, csaknem felerészben feltárt épület egy 38×10 méteres egyhelyiséges csarnok, ún. *kallanka* volt, ami jelen ismereteink szerint

úton levő katonai és munkacsoportok ideiglenes elhelyezésére szolgált (2. ábra).

2. ábra: A BH jelű kallanka feltárt keleti fele Pariában

Pariában végzett kutatásaink arra is fényt derítettek, hogy a településen vagy közvetlen közelében többfajta kézműves tevékenységet is végeztek: kerámiaedényeket, fémtárgyakat, kőeszközöket, s mindenekelőtt szőtteket állítottak elő.

A fentiekből kitűnik, hogy Paria minden szempontból megfelelt, hogy a sokhónapos felderítőútra induló Almagro bázisaként szolgáljon: a Cuzcót a déli területekkel összekötő főúton helyezkedett el, nagy létszámú katonai kontingens (spanyol katonák, inka harcosok, lámahajcsárok) elhelyezésére elegendő méretű épülettel és minden bizonnyal feltöltött raktárakkal rendelkezett, továbbá olyan kézműves terméket állítottak ott elő, amelyek a hosszú, rendkívül hideg *altiplanói* úton elengedhetetlenek voltak a túléléshez.[\[38\]](#)

Az expedícióban részt vevő spanyolok számát a források meglehetősen magasan állapítják meg, Saavedra százfős egysége mellett említést tesznek a már korábban Collaóban tartózkodó Gabriel de Rojas ötven katonájáról, akik Almagro 570 fős egységéhez csatlakoztak.[\[39\]](#) Figyelembe véve, hogy alig másfél év telt el a spanyolok cuzcói bevonulása óta, ezek az adatok kétséget ébresztenek.[\[40\]](#) Bármekkora is volt a spanyolok létszáma, azt többszörösen meghaladta az inka kíséret nagysága, annál is inkább, mert annak vezetője a spanyolok által Cuscóban trónra emelt Manco inka öccse, Paullu és a birodalom főpapja, Willaq Uma volt.

[41] Útközben, a Titicaca-tó menti Copacabanában pedig csatlakozott hozzájuk a birodalom déli felét, Kollasuyut kormányzó Apu Challku Yupanki,[42] sőt számos Charcas-beli, inkák uralta népcsoport vezetője is.[43] Mindent egybevetve a Cuzcótól délre eső vidékeket elsőként feltáró expedíció több ezer fős, egyes források szerint 12 000 főt meghaladó lehetett.[44]

Paria elhagyását követően az expedíció, az inka főúton haladt tovább, és mintegy 170 km-re délre, Poopói-tó végén jutott ismét utánpótláshoz a hét *altiplanói* „nemzet” egyike, a quillacák[45] vezetőinek jóvoltából. *Mallkujuk*, Juan Guarache több mint ezer embernek elegendő ellátmányt, továbbá teherhordókat küldött Aullaga *tambóba*,[46] ami a quillaca dinasztia székhelye volt, és az inka hódítást követően is jelentős központ maradt, amint arról az ugyanott, 20 hektárnyi területen előforduló inka leletek tanúskodnak.[47] Aullagából az expedíciós sereg a dél-bolíviai Tupizába, onnan pedig az argentinai Saltába vonult, majd 1538 elején tért vissza a tengeren a chilei Copiapóból Chinchába.

A Peruba visszatérő Almagro éppen az utolsó pillanatban érkezett, hogy felmentse a Manco inka által szorongatott Cuzcót, ám ezután szembekerült Hernando Pizarróval, és miután a salinasi csatában vereséget szenvedett, 1538. július 8-án felakasztották. Ezzel megnyílt az út a Pizarro-klán számára a déli területek tényleges meghódítása előtt, amiben az is segítségükre volt, hogy a spanyolok ellen fellázadt Manco inka *borlájának* fejében maguk mellé állították Paullut. Eközben a Vilcabambába visszahúzódott Manco a „keresztények legnagyobb ellenségét” Tisuqot nevezte ki[48] a hét charcasi „nemzet”[49] mellett a yamparákat, a poconai és más, tartománybeli *mitmaq* indiánokat is összefogó felkelés élére. A spanyolokkal való szembefordulás érdekében Tisuq teljes szabadságot ígért a helyi vezetőknek.[50]

Az első összecsapásra Hernando és Gonzalo Pizarro 200 spanyolja, a Paullu vezette indián segéderő,[51] illetve a pacaje és uru indiánok között a Titicaca-tó vizét lecsapoló Desaguadero folyó hídjánál került sor. Miután ez utóbbiak nem tudták feltartóztatni a spanyolokat Tisuq Cochabambába vonult vissza, ahol egy „[...] jó sereget gyűjtött össze chuikból és charcákból és más fenti [altiplanói] népekből egészen Chiléig, és összegyűjtött jó csomó Çoraçorát [sorát] és nekitámadt Hernando Pizarrónak.”[52] Az Andok láncai között fekvő Tapacaránál vívott összecsapás azonban ismét Tisuq és charcasi szövetséges erők vereségével végződött, akik továbbhárulva a Cochabamba-völgyben újabb ütközeteket veszítettek, míg végül mind Tisuq, mind pedig Cuysara, a charca, illetve Arizita, a

sora haderő vezére behódolt a spanyoloknak. Így 1538 végére, dacára a hét, sőt a yamparákkal együtt nyolc charcasi „nemzet” 60 000 főt felvonultató összefogásának, az altiplanói népek ismét idegen uralom alá kerültek.[\[53\]](#)

Ezt követően kerülhetett sor Felső-Peru spanyolok általi tényleges birtokbavételére, aminek jogi kereteit a spanyol korona, illetve a képviselőjében eljáró Francisco Pizarro, az ő 1541-ben bekövetkezett halála után pedig Cristóbal Vaca de Castro kormányzó, majd az alkirályok birtokadományai teremtették meg. Ezek kedvezményezettjei, a több hullámban (1535, 1540, 1548) egymást váltó *encomenderók* hozhatták létre a legelső felső-perui koloniális településeket,[\[54\]](#) feltehetően a számukra *encomiendá*ba adott birtokok, Caracollo, Paria, Tapacarí, a Cochabamba- és Mizque-völgy, valamint Pocona inka kori településein vagy azok közelében.[\[55\]](#) Ezekről a legtöbb esetben csupán közvetett történeti adatokkal rendelkezőnk, míg két esetben régészeti adatokra támaszkodva feltételezhetjük korai koloniális alapításukat.

Ez utóbbiak egyike a Cochabamba-völgy nyugati pereme fölött elterülő Incarracay (3. ábra).

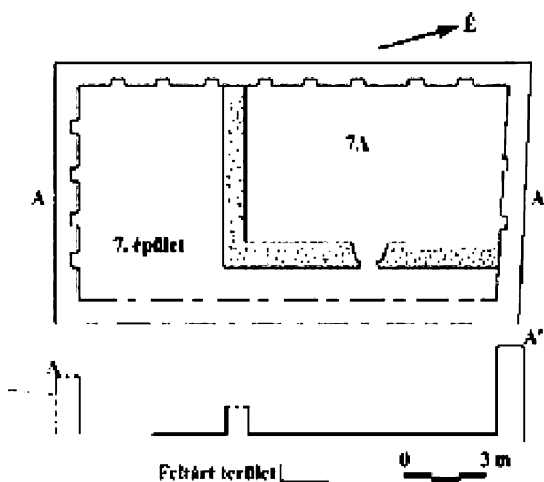
3. ábra: Incarracay romjai a Cochabamba-völgy nyugati pereme fölött. Előtérben a 7. épület, amelynek belsejében egy koloniális épületet emeltek.

A település a Pariából a Cochabamba-völgybe vezető inka út utolsó állomása volt. Szerepe nem teljesen tisztázott, de az ott végzett feltárások azt mutatják, hogy egy Napszentély állt ott, és a felszínre került leletanyag csekély mennyisége

azt mutatja, hogy nem rendelkezett jelentős lakossággal. Az egyik, a benne talált kerámiaanyag jellege és minősége alapján a vezető réteghez tartozó személy lakóhelyeként azonosítható épület (7. épület, 4. ábra) belsejében egy olyan későbbi és kisebb épület (7A épület) maradványai kerültek napvilágra (5. ábra), ami részben a spanyol hódítás után épült az inka kori épület egy falának elbontott köveiből.

4. ábra: Az incarracayi 7. épület a hiányzó keleti fallal

5. ábra: Az incarracayi 7. és a 7A épület alaprajza

A poszt-inka keltezését a falazat gyengébb kivitelezése (6. ábra), valamint a felhasznált habarcs eltérő színe és állaga is tanúsította, a döntő bizonyítékot, azonban bejárata szolgáltatta. Ez teljes mértékben eltért az inka épületekétől. Hiányzott az azoknál általános függőleges irányú összetartás, ugyanakkor alaprajza befelé szélesedő trapézformát mutatott, külső sarkainál pedig egy-egy, téglá formájú kövekből rakott pillért találtunk (7–8. ábra). A bejárat környékét, az inka épületektől ugyancsak eltérő módon, mind belül, mind kívül lapos kövekkel rakták ki.[56]

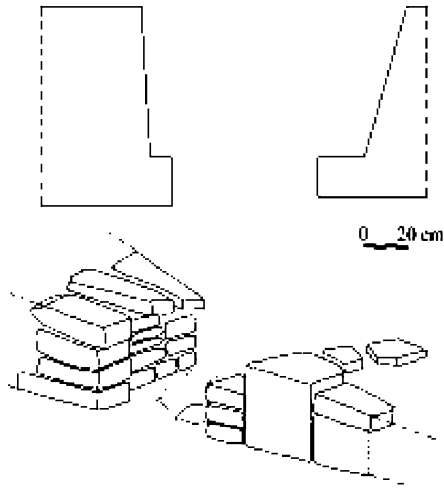

6. ábra: A 7A épület déli falának maradványai

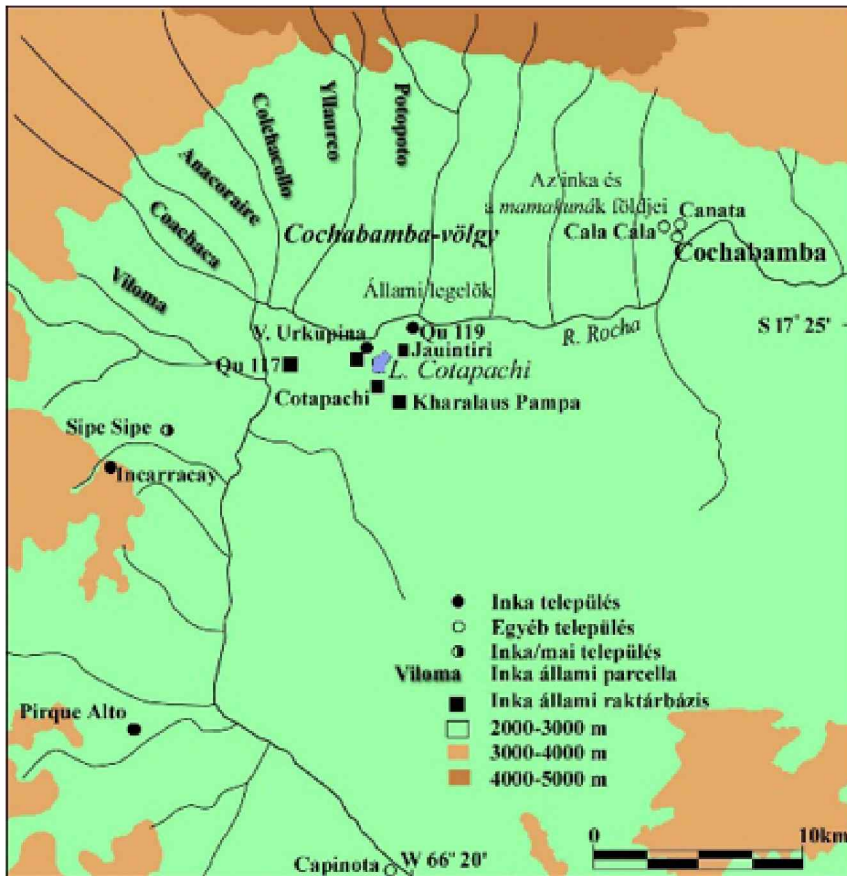
7. ábra: A 7A épület bejárata

8. ábra: A 7A épület bejratának rekonstrukciója

A 7. és a 7A épület lakófunkciója mellett szólhat, hogy a lelőhelyen belül innen került elő a legtöbb tevéféléhez tartozó csont, emellett az is figyelemre méltó, hogy az állatcsontok között igen magas volt az óvilági állatok aránya,[\[57\]](#) ugyanakkor feltűnő az európai kerámia teljes hiánya. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a 7A épület még akkor épülhetett, amikor nemcsak a település létezése, hanem magának a 7. épületnek a funkciója is ismert volt. Feltehetően ezért választották Incarracay középső szektorának öt hasonló méretű és kivitelezésű épülete közül éppen ezt. Az első spanyolok 1538 előtt aligha érkezhettek a völgybe, minden bizonnyal a Pizarro-fivérek győztes hadjáratát követően vették birtokba a nekik adományozott *encomiendát*, s talán ezekben az években telepedtek meg egy időre az inka településen. Az európai tárgyak hiánya ugyanakkor arra utal, hogy az épület használata nem érte meg az európai anyagi kultúra elterjedését a Cochabamba-völgyben, s szerepét a kedvezőbb adottságú völgybeli települések vehették át.[\[58\]](#)

Egy spanyol birtokosok között 1552-ben megkötött föld adásvételi szerződésből tudjuk, hogy ekkor már létezett egy Canata nevű település a mai Cochabamba város területén a völgy középső részén (9. ábra).

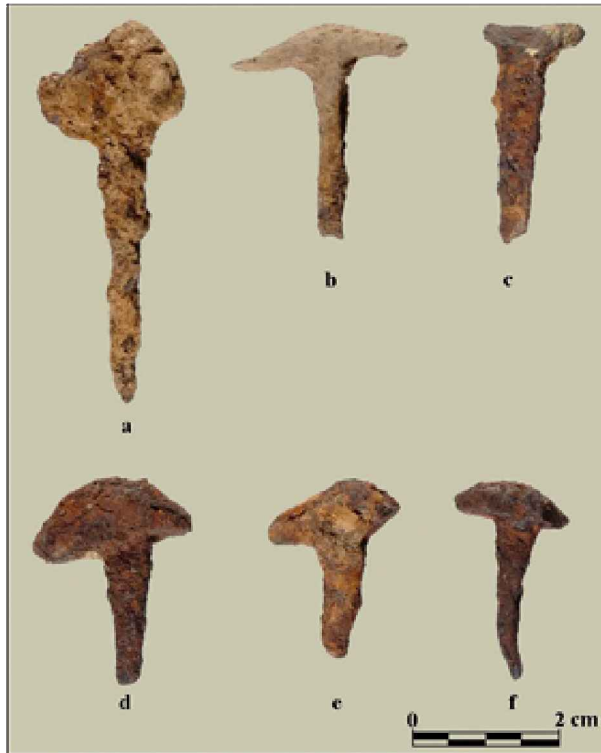
9. ábra: Cochabamba-völgy a szövegben említett helynevekkel

Ugyanebből a szerződésből derül ki, hogy a szóban forgó település közelében nagy, az inkák idejéből való karámok voltak.[59] Az 1550–1570-es években különböző indián népcsoportok vezetői és a cochabamba-völgyi *encomenderók*, Rodrigo de Orellana és Juan Polo de Ondegardo között lefolyt perek kapcsán fölvelt tanúvallomásokból tudható, hogy a völgy nyugati felét az inka korszakban egy nagy állami birtok foglalta el, attól keletre pedig, részben az említett Canata területén az inka uralkodó legelői területek el.[60] Annak a szomszédságában, ugyancsak a mai Cochabamba város területén, Cala Calában helyezkedtek el az uralkodó és az állami kultuszt szolgáló „napszüzek”, a *mamakunák* ellátását szolgáló földek, a lakóhelyükként szolgáló épületegyüttes raktárakkal, karámokkal, mosásra céljára szolgáló vízforrásokkal.[61] Mindezek alapján joggal tételezhető fel, hogy a Cochabamba-völgyben létesített első koloniális település

esetében ugyanazt a mintát követték, mint Incarracay esetében: a megtelepedő spanyolok inka állami létesítményekhez kapcsolódva hozták létre sajátjukat.

Paria esetében történeti és régészeti adatokkal egyaránt rendelkezünk. Egyfelől tudjuk, hogy magát a területet Pizarro révén már 1534-ben *encomiendá*ba kapta Pedro del Barco, 1548-tól pedig az a Lorenzo de Aldano lett a pariai *encomienda* birtokosa, aki már Almagro 1535. évi expedíciójának tagjaként megfordult Pariában, majd a spanyol koronával szemben vívott polgárháború lezárultával lépett birtokba.[\[62\]](#) Maga a település is szerepet kapott ebben a háborúban, amikor 1546 húsvétján Francisco de Carvajal a korona ellen harcoló háromszáz emberével „[...]Paria tambóban ütötte fel táborát [...]”,[\[63\]](#) a királpárti erőket pedig ugyanaz a Juan Guarache quillaca főnök látta el utánpótlással, aki egy évtizeddel korábban Almagro expedíciós seregét is támogatta.[\[64\]](#) Paria szerepel Cristobal Vaca de Castro 1543-ban összeállított ún. *tampulistáján* is,[\[65\]](#) ami azokat jobbra már az inka időkben is használatban levő helyeket sorolja fel, amelyek alkalmasak voltak útmenti pihenőhely céljára.

Ugyan aligha tételezhetjük föl, hogy az 1540-es években a pariai raktárak még ellátást nyújthattak az ott tartózkodóknak, de az akkor még feltehetően álló nagy épületek alkalmasak lehettek akár áthaladó katonai egységek, akár telepések elszállásolására. Ennek bizonyosságául szolgálnak a település lakózónájának különböző pontjairól gyűjtött üvegyöngyök és vasszőgek (10. ábra).

10. ábra: Koloniális vasszögek a pariai BH épületből (a–b) és az AM gyűjtési felületről (c–f)

Ez utóbbiak, egy lópatkó kíséretében kerültek elő az általunk feltárt egyik nagy csarnoképületből is, de különösen nagy koncentrációt mutatott egy ettől az épülettől mintegy 50 méteres távolságra található településrész, ahol egy általunk kiválasztott felszíni gyűjtési terület 125 m²-es részéről 13 vasszöveget gyűjtöttünk össze. Mindebből alighanem joggal következtethetünk arra, hogy a spanyol hódítást követő legelső évtizedekben Paria nagy kőépületeket magában foglaló központi része, más nagy inka központokhoz hasonlóan lakott maradt.

Az inka tartományi központ utoljára egy dátum nélküli eredetiről 1593. október 28-iki keltezéssel másolt dokumentumban bukkan fel, mely Wayna Qhapaq inka utasítása alapján a sorák számára kiosztott földek határainak kijelöléséről és a határjelek elhelyezéséről szól. A határjelek helyzetét két vonatkoztatási ponthoz képest határozták meg: az egyik a Cochabamba-völgyi Capinota, a másik „*Paria la vieja*” volt (Del Río 1996: 47–64). Ez utóbbi kifejezőmódból az következik, hogy az ismeretlen időpontban íródott eredeti dokumentum keletkezésekor a Paria

nevet már más településre alkalmazták. Azaz az Inka Birodalom által létesített központot valamikor 1546 és e dokumentum keletkezése között hagyták el, és költöztették át a kb. három kilométerre nyugatra fekvő mai Paria faluba, hasonlóan annyi más korai koloniális településhez, amelyeket néhány évnyi használatot követően az útvonalak és egyéb gazdasági, demográfiai körülmények miatt elhagytak.